

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KÜLTÜRÜNDE YILAN

Snake in Turkish Culture From Past to Present

15 KARASAL YAŞAM

C. Varol TOK
Prof.Dr.

Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi,
Biyoloji Bölümü,
Zooloji Ana Bilim Dalı
17100, Çanakkale
ORCID: 0000-0001-9323-9157
cvtok@comu.edu.tr

Araştırma makale
Geliş:12.12.2023
Kabul:20.12.2023

Anahtar kelimeler
Yılan, Türk kültürü,
etnozooloji, folklor

Keywords
Snake, Turkish culture,
ethnzoology, folklore

B Bu çalışmada doğada yaşam süren ve insanlarla hiçbir ortak besini bulunmayan, insana zararından çok yararı dokunan yılanlar ve onların Türk Kültürü'ndeki yeri ele alınmıştır. Makalede yılanın Türk kültüründeki yerini ele alan çalışmalardaki bilgiler yanında son yıllarda T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen bir projelerden elde edilen bilgilere de yer verilmiştir. Folklor bilgisi yanında Türkiye'de yaşayan yılanlar hakkında güncel veriler paylaşılmıştır. Şamanlardan başlayarak Türk kültüründe yılanın inanç, sanat, sanat tarihindeki yeri gibi konular üzerinde durulmuştur. Şimdiye kadar yılanlar konusundaki güncel bilgilere sadece herpetolojik (iki yaşamlı ve sürüngen bilimi) yayınlarda yer verilirken, folklor bilgisine özellikle de Türk Kültürü'ndeki yerine fazla değinilmemiştir. Yine Yılanlar hakkında folklor bilgilerinin verildiği eserlerde de Türkiye'de yaşayan yılanlar hakkında güncel bilgilere çok az veya hiç yer verilmemiştir. Bu çalışmada hem yılanlar hakkında güncel bilgilerin paylaşılması hem de folklor bilgisi olarak Türk Kültürü'ndeki yerine değinilmiştir.

ABSTRACT

This study investigates snakes living in the wild, which do not share any food sources with humans and provide more advantages than disadvantages to people, while also exploring their role in Turkish culture. In addition to examining the role of snakes in Turkish culture, the study includes information from a recent project by the Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Nature Conservation and National Parks. It presents current data about snakes living in Turkey alongside folklore knowledge, focusing on their role in belief, art, and art history within Turkish culture, with an emphasis on their historical significance dating back to shamanic traditions. Previously, detailed information about snakes was mainly found in herpetological publications, with minimal focus on their representation in folklore, particularly in Turkish culture. Literature providing folklore insights about snakes often lacks up-to-date information on the species in Turkey. This study aims to combine contemporary scientific data about snakes with an exploration of their cultural and folklore significance in Turkish culture.

Yazıların tüm teknik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. İleri sürülen fikir ve iddialar Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneğinin görüşünü yansıtmayabilir.

TOK C.V. (2023). "Geçmişten günümüze Türk kültüründe yılan". Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneği, Doğanın Sesi, 6 (12): 48-61

DOĞANIN SESİ

Vipera kaznakovi, Artvin © V.Tok

GİRİŞ

Türkiye’de yaşayan yılanlarla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmada (Baran, 1976; Başoğlu ve Baran, 1980) yılanlar ayrıntılı olarak tanıtılmış, morfolojik özellikleri, taksonomik durumları, biyolojik özellikleri ve dağılış bilgileri yanında insanlarla ilişkileri ve folklor bilgisine yer verilmiştir. Yılan kelimesi Çince olan “lung” kelimesinden türetilmiştir. Önce sondaki “g” harfi düşmüş, daha sonra kelimedeki “u” “a” ya değişmiş ve “lan” olmuştur. Türk ağızlarında “l” harfinin önüne bir sesli harf gelmesi kuralına göre “ılan” şeklini almış, Türkçe’deki ses dönüşümü ile başına “y” alarak “yılan” şekline dönüşmüştür. Sanat Tarihinde yılan için ejderha, ejder, dragon, evran, mar, griffon vb isimler de kullanılmaktadır (Yöndemli, 2006). Türkiye Türkçesinde “yılan”, Azeri Türkçesinde “ılan”, Kazak Türk

çesinde “jılan”, Kırgız Türkçesinde ise “cılan” olarak adlandırılmaktadır (Karataş, 2022).

Başoğlu ve Baran (1980) de insanlar için tehlikeli olabilen yılanların bütün yılan türlerinin %7 si olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada ölümlerle sonuçlanan yılan ısırıklarının en çok Güneydoğu Asya’da (Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Myanmar) meydana geldiği, Güney Amerika’da ve Afrika’da da yılan ısırması sonucu ölüm olayları (sırasıyla yılda 3-4 bin; 400-1000 kadar) daha az olsa da görüldüğü bildirilmiştir. Avustralya kıtasındaki yılanların % 77’sinin zehirli olmasına rağmen ölüm vakalarının az olduğu ve Kuzey Amerika’da da çingiraklı yılanlar tarafından yaklaşık 1000 kadar kişinin çingiraklı yılanlar tarafından ısırılmasına rağmen ölüm olayı 30 civarındadır (Başoğlu ve Baran, 1980). Her yıl birçok insan zehirli yılanlar tarafından ısırılır.

DOĞANIN SESİ

Zehirli yılanlar zehir bezlerinde zehirin öldürücü (letal) dozunu biriktirmiş olsa bile, çoğu zaman savunma ve korkutma amacıyla yaptığı ısırıklarda zehri enjekte etmez. Bu nedenle zehirli yılan tarafından ısırılan insanların yaklaşık %50 sinde zehirlenme belirtileri görülür ve ancak çok düşük orandaki ısırıklar ölümcül olabilir. Genellikle çocuklar ve yaşlılar daha riskli gruplardır. Şimdiye kadar yurdumuzda olduğu gibi dünyada da yılan ısırıkları konusunda güvenilir istatistik veriler bulunmamaktadır. Ancak bir fikir vermesi bakımından Endonezya’da viperidler (engerekler) ve elapidlerle (kobralar) ile yapılan bir çalışmada 897 ısırma olayında sadece %11’nin ciddi zehirlenmelere yol açtığı ve % 2,4’ünün ölüme neden olduğu belirtilmiştir (Arıkan ve Akçiçek, 2013).

Yurdumuzda yılanlar ile ilgili çalışmalarda daha ziyade yılanların morfolojik özellikleri, dağılışları, biyolojik özellikleri, ekolojileri ve sistematiğine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Başoğlu ve Baran, 1980; Baran, 1986; Baran ve Atatür, 1998, Karataş ve diğerleri, 2021; Yaşar ve diğerleri, 2021). Bu çalışmaların önemli bir kısmı Baran (1986)’da verilmiştir. Başoğlu ve Baran, (1980) çalışmasında Türkiye’de yaşayan yılanlar çok ayrıntılı olarak tanıtılmış, morfolojik özellikleri, sistematiği, dağılışları biyolojik ve ekolojik özellikleri yanında, insanlarla ilişkilerine değinilmiştir. Aynı çalışmada yılanların yararlı ve zararlı yönlerine, özellikle Hindistan’da kobra yılanlarının müzikle dans ettirilmesine, yılanların Mısır, Asya ve Avrupa’da ölüm aracı olarak kullanılmasına, eski ve halen mevcut olan ilkel kavimlerde av hayvanlarının öldürülmesi ve insanlarla savaş aracı olarak kullanılmasına değinilmiştir. Ayrıca Yunan ve Roma medeniyetlerinde yılanlara tapma ve günümüze kadar gelen tıp mesleğinin sembolü olarak kabul edilmesine, yılanların eski Hint ilahlarında motif olarak kullanılmasına, eski Mısırlılar ve Hindular tarafından çok zehirli yılanların bile kutsal kabul edilip, zarar verilmediği bilgisi yer almaktadır. Aynı çalışmada yılanın Hristiyan aleminde Adem ile Havva’nın cennetten kovulmalarına neden olduğuna, İslam aleminde ise Hz. Adem ve Hz. Havva’nın kandırılmalarına yılan değil, şeytanın ön ayak ettiğine, yine Hz. Musa’nın asasının yılanla dönüşmesi şeklinde vukubulan Firavun’a karşı gösterdiği mucizeye değinilmiştir. Türk kültüründe ise yılanın halk arasında kötü bir hayvan olarak tanındığına, fesatçı, hilekar ve nankör kişiler için kullanılan atasözlerinde “koyunumda yılan beslemişim” yer aldığına değinmişlerdir. Aynı çalışmada yılanların diğer hayvanlardan farklı olmadığına ve aslında ne hilekar ne de fesatlık düşünecek kadar zeki olmadığına vurgu yapılmıştır. Aynı çalışmada, araştırmacıların Anadolu’da yaptığı çalışmalar sırasında anlatılan bazı hikayelere de yer verilmiştir. Bu hikayelerden bazılarının gerçeğe uygun olmadığını, ancak bazılarında da gerçeklik payı olduğu belirtilmiştir. Bunlardan eş olarak yaşayan yılanlarda birinin öldürülmesi sonrasında eşinin onun öldüğü yere gelmesi gözlemdir. Bu davranış şeklinin doğru olduğu ancak, sebebinin halk arasında anlatıldığı şekilde geliş nedeninin intikam amacıyla değil de özellikle Hindistan, Çin ve Filipinler’de yaşayan bir kobra türünün koku duyusu yardımıyla ve çiftleşme amacıyla ölen dişinin yanına gittiği belirtilmektedir. Bazı yerlerde ise yılanların ineklerin memelerinden süt emdiği, süte geldiği inancına değinilmiş, bu düşüncenin de eksik gözlemden kaynaklandığı belirtilmiştir. Baran ve Atatür (1998)’de ise yılanlar Türkiye’de yaşayan tüm sürüngenler ile birlikte ele alınmış ve özellikle bu gruba insanlar tarafından verilen zararlara işaret edilmiştir. Baran ve diğerleri (2012)’de yılanlar, sürüngenlerin insan ve çevre ile ilişkisi başlığı altında değinilmiştir. Çalışmada Başoğlu ve Baran (1980) da verilen yukarıda özetlenen bilgilerin yanı sıra, yılanların insan ve çevre için yaralı bir grup olduğuna, zararlı böcek ve memeli gruplarının aşırı çoğalmasına engel

DOĞANIN SESİ

olarak hem tarıma hem de doğrudan insan ve çevreye fayda sağladığına tekrar değinilmiştir. Aynı zamanda yurtdışında zehirli yılanların zehirlerden yapılan ilaçların bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığına değinilmiştir. Ayrıca 1970'li yıllardan günümüze kadarki Türkiye'nin çeşitli yörelerine yapılan çalışmalarındaki gözlemlere yer verilmiştir. Konya, Diyarbakır, Şanlıurfa, Ağrı vb. çeşitli yörelerde yılanlı olarak bilinen kişilerin yeterince bilgi sahibi olmadıkları ve tabiatı gereği sakin olan zehirli yılanlardan ziyade hareketli ve saldırgan olan zehirsiz yılanlardan daha fazla çekindiklerine, buna karşın zehirli yılanlara karşı gerekli önlemleri almadıkları için de zehirlenme vakalarına şahit olduklarına değinilmiştir. Çalışmada Van Gölü'nde 10 varil büyüklüğünde bir yılanın görüldüğünün bildirilmesi üzerine yöreye gidildiğine ve yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda böyle bir canlının olmadığından bahsedilmiştir. Buraya kadar bahsedilen, yılanların da araştırıldığı herpetoloji alanıyla ilgili yayınlarda yılanların Türk kültüründeki yeri ile ilgili bilgiler çok sınırlı ve daha çok yakın zamana kadar yapılan gözlemlere dayalıdır. Ancak bir tıp hekimi olan Yöndemli (2006)'nin çalışmasında Türk Kültüründe yılanla etraflıca değinilmiştir. Geleneksel ekolojik bilgi olarak da tanımlanan (GEB), insanın çevresiyle etkileşimi sonucunda uzun yıllar boyunca elde edilen bilgi ve inançlar toplamıdır (Yolcu ve Aça, 2019). Biyolojik çeşitliliği oluşturan, unsurların geleneksel kullanımı, genellikle bir topluluğun kültürel ve manevi kimliğinin bir parçasını oluşturan, insanların herhangi bir ihtiyacının karşılanmasına yönelik kullanımını içeren, o topluluk içinde geliştirilen ve sürekliliği olan ve nesilden nesile aktarılan bilgi, ustalık, beceri ve uygulamaları kapsamaktadır.

Bu çalışmada amaç, Türk Kültüründe yılanın yerini çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgi ile derlemek, son yıllarda yurdumuzda yürütülmekte olan Biyoçeşitliliğe dayalı geleneksel bilginin toplanması projesi kapsamında yılanlarla ilgili elde edilen bazı bilgileri paylaşmaktır. Ayrıca konuya ilgi duyanlar için Türkiye'de yaşayan yılan türlerinin güncel bir listesi verilerek, halk bilim ve diğer ilgili alanlarda çalışanlarda Türkiye biyoçeşitliliği hakkında farkındalık yaratmaktır.

Materyal ve Metot

Çalışmanın materyalini Türk Kültürü ve Tarihi yanı sıra başta Trakya bölgesi olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yapılan arazi çalışmalarında halk ile yapılan görüşmeler ve yılanlar konusunda yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Özellikle 2020 yılında tamamlanan Kırklareli İlinde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Belirlenmesi Projesi kapsamında elde edilen verilere de yer verilmiştir. Söz konusu projede Kırklareli'nin ilinin 8 ilçesi ve bunlara bağlı 34 köyde yaşayan halkın çeşitli amaçlarla kullandıkları bitkiler, hayvanlar, mantarlar, likenler ve mayalamada kullanılan mikroorganizmalar gibi biyolojik çeşitlilik unsurları, genellikle 50 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerden oluşan kaynak kişilerden elde edilmiştir. Kaynak kişilere ulaşılırken muhtarlar ve kanaat önderlerinden yararlanılmıştır. Proje kapsamında kaynak kişilerle olan görüşmeler sırasında izin dâhilinde çeşitli aletlerle (kamera, video, fotoğraf makinesi, ses kayıt cihazları) kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada ise sadece yılanlar hakkındaki veriler değerlendirilmiştir.

DOĞANIN SESİ

BULGULAR

Yılanın Geleneksel Kullanımı

Kırklareli ilinde biyolojik çeşitliliğe dayalı 365 adet yeni geleneksel kullanım bilgisi kayıt altına alınmıştır. Bu verilerden birisi de *Dolichophis caspius* (Hazer Yılanı) gömleği kuru halde hayvanların yemine vitamin niyetine konduğudur. Ayrıca daha önceden yapılan arazi çalışmalarında özellikle Bulgar göçmeni vatandaşlarımız ile yapılan görüşmelerde büyük baş hayvanlarda kıl dökülmesi olduğunda yine Hazer yılanı gömleğinin ekmeğe arasına konup, hayvana yedirildiği ve kısa süre sonrasında kıl dökülmesi görülen yerde yeniden kılınma görüldüğü yine egzama tedavisinde yılan gömleği kaynatılarak suyunun içilmesi şeklinde kullanıldığı bildirilmiştir.

Türkiye’de Yaşayan Yılanlar

Günümüzde dünyada 3700 civarında yılan türü yaşamaktadır (Uetz ve diğerleri, 2023). Yurdumuzda ise 57 yılan türü yaşamaktadır (**Tablo 1**). Bunlardan 19 tür az veya çok zehirli, ancak 10 kadar tür ısırırsa insana ciddi olarak zarar verebilir, diğerlerinin ise zehirleri çok etkili değildir. Diğer 38 tür ise zehirsizdir. Tüm amfibi ve sürüngenler gibi yılanlar da doğada tarım ve çevreye zararlı başta böcek bir çok omurgasız hayvanın, fare, sıçan, köstebek gibi memeli türlerini avlayarak, aşırı çoğalmalarını önlerler. Böylece bu hayvanlarla mücadelede kullanılan ve sağlık açısından tehdit oluşturabilecek zirai ilaçlara gerek kalmadan biyolojik mücadelede önemli bir rol üstlenirler. Bu grubun insanlarla ortak hiçbir yiyecek, içecek paylaşımı yoktur. Dolayısıyla yılanlar insanlara hiç bir zararı olmadığı gibi aksine yararı dokunan bir gruptur. Ancak korkulması, zararlı olduğuna inanılması gibi nedenlerle yakalanmaya veya öldürülmeye çalışıldığı durumlarda her canlı gibi kendisini savunma ve saldırı davranışlarında bulunabilmekte, özellikle zehirli türler hayvanlarda (evcil ve besi hayvanları) ve insanlarda ciddi yaralanmalara ve önlem alınmadığında ölümlere sebep olabilmektedir. Yurdumuzda yaşayan zehirli yılanlardan bir tür kobra yılanlarına dahildir. Çöl Kobrası (*Walterinnesia morgani*) da denilen bu türün zehri insan ve hayvanlar için çok tehlikelidir. Ancak Tek Tek Dağları’nın eteklerinden tespit edilen bu tür, geceleri aktif olması ve insandan uzak alanlarda yaşaması nedeniyle, insanlarla ve hayvanlarla karşılaşma ve dolayısıyla zarar verme olasılığı düşüktür. Yurdumuzda yaşayan diğer zehirli yılanlar Engerekler (Viperidae) grubuna dahildir (**Şekil 1**). Bu gruptan özellikle Koca Engerek (*Macrovipera lebetinus*) ise büyük boyda olması (2 m civarı) ve zehrinin toksik etkisi nedeniyle insanlar ve hayvanlar için tehlikeli olabilen bir türdür. Bu aileden *Montivipera* cinsine ait türlerin ve *Vipera* cinsine dahil boyuzlu engerek (*Vipera ammodytes*), Kafkas engereği (*V. kaznakovi*), bayağı engerek (*V. berus*) ve Çoruh engereği (*V. pontica*)’nin de zehirlerinin toksik etkisi *M. lebetinus* türü kadar olmasa da insan ve hayvanlar için özellikle önlem alınmadığında zararlı olabilmektedir. Diğer *Vipera* cinsine ait küçük boyutlu türler ile zehir dişlerinin üst çenenin arkasında olması nedeniyle avını ısırduğunda zehirli dişlerinden zehir aktarma olasılığının ve zehrinin toksik etkisinin zayıf olması nedeniyle genellikle iri hayvanlarda ve insanlar için zararlı değildirler. Yurdumuzda yaşayan yılanlar ve onların dağılışı bilgileri aşağıda **Tablo 1**’de verilmiştir.

DOĞANIN SESİ

Şekil 1. Kafkas engereği (*Vipera kaznakovi*) örneđinde zehir diři.

DOĞANIN SESİ

Tablo 1. Türkiye’de yaşayan yılan türleri (*sistemik durumu tartışmalı olan ve/veya yeni tanımlanmış türler, [E]: Endemik)

Ordo Familia	Latince Adı	Türkçe Adı	Türkiye Dağılışı
Leptotyphlopidae	<i>Myriopholis macrorhyncha</i>	İpliksi Yılan	Güneydoğu Anadolu
Typhlopidae	<i>Xerotyphlops vermicularis</i>	Kör Yılan	Türkiye’nin geneli
Typhlopidae	<i>Letheobia episcopus</i> [E]	Sivri Burun Yılan	Güneydoğu Anadolu
Boidae	<i>Eryx jaculus</i>	Mahmuzlu Yılan	Türkiye’nin geneli
Natricidae	<i>Natrix natrix</i>	Yarı Sucul Yılan	Türkiye’nin geneli
Natricidae	<i>Natrix tessellata</i>	Su Yılanı	Türkiye’nin geneli
Psammophiidae/Lamp rophiidae*	<i>Malpolon insignitus</i>	Çukurbaşı Yılan	Türkiye’nin geneli
Colubridae	<i>Coronella austriaca</i>	Avusturya Yılanı	Türkiye’nin kuzey kısımları

DOĞANIN SESİ

Colubridae	<i>Dolichophis schmidti</i>	Kırmızı Yılan	Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Dolichophis caspius</i>	Hazer Yılanı	Doğu ve Güneydoğu Anadolu hariç diğer bölgeler
Colubridae	<i>Dolichophis jugularis</i>	Kara Yılan	Türkiye'nin kuzeyi hariç diğer bölgeler
Colubridae	<i>Eirenis aurolineatus</i> [E]	Bolkar Yılanı	Adana, Mersin civarı
Colubridae	<i>Eirenis barani</i>	Adana Yılanı	Adana, Hatay civarı
Colubridae	<i>Eirenis collaris</i>	Yakalı Yılan	Doğu Anadolu Kars, Ağrı, Iğdır civarı
Colubridae	<i>Eirenis hakkariensis</i>	Hakkari Uysal Yılanı	Doğu Anadolu, Hakkari civarı
Colubridae	<i>Eirenis eiselti</i>	Şırnak Yılanı	Doğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu
Colubridae	<i>Eirenis levantinus</i>	Levanten Yılanı	Hatay, Osmaniye, Adana ve Mersin civarı
Colubridae	<i>Eirenis coronella</i>	Halkalı Yılan	Güney Doğu Anadolu, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis civarı
Colubridae	<i>Eirenis decemlineatus</i>	Çizgili Yılan	Doğu Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Eirenis modestus</i>	Uysal Yılan	Batı ve Orta Karadeniz kıyıları hariç her yer
Colubridae	<i>Eirenis lineomaculatus</i>	Bodur Yılan	Doğu Akdeniz, Doğu anadolu ve Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Eirenis occidentalis</i>	Siverek Yılanı	Güneydoğu Anadolu

DOĞANIN SESİ

Colubridae	<i>Eirenis punctatolineatus</i>	Van Yılanı	Doğu ve Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Eirenis rothii</i>	Kudüs Yılanı	Hatay, Gaziantep, Kilis, Osmaniye civarı
Colubridae	<i>Eirenis thospitis</i>	Tuşpa/Van Uysal Yılanı	Doğu Anadolu, Van, Bitlis, Muş civarı
Colubridae	<i>Elaphe dione</i>	Aras Yılanı	İğdır civarı
Colubridae	<i>Elaphe urartica</i> *	Benekli Sarı Yılan	Kars, Ağrı, Bitlis civarı
Colubridae	<i>Elaphe sauromates</i>	Sarı Yılan	Türkiye'nin Batısında sık görülmekle birlikte tüm Türkiye
Colubridae	<i>Hemorrhoids nummifer</i>	Sikkeli Yılan	Anadolu'nun batı, güney ve doğu kısımları
Colubridae	<i>Hemorrhoids ravergeri</i>	Kocabaş Yılan	Mersin, Adana civarı ve anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu bölgeleri
Colubridae	<i>Platyceps collaris</i>	Toros Yılanı	Batı, Güney, Doğu ve Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Platyceps najadum</i>	İnce Yılan	Batı ve Orta Karadeniz hariç her yer
Colubridae	<i>Platyceps rhodorachis</i>	Vadi yılanı	Hakkari, Şırnak civarı
Colubridae	<i>Muhtarophis barani</i> [E]	Amanos Yılanı	Hatay civarı
Colubridae	<i>Rhynchocalamus melanocephalus</i>	Siyahbaşlı Toprak Yılanı	Hatay civarı
Colubridae	<i>Rhynchocalamus satunini</i>	Toprak Yılanı	Doğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu
Colubridae	<i>Spalerosophis diadema</i>	Urfa Yılanı	Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman civarı
Colubridae	<i>Telescopus fallax</i>	Kedigözlü Yılan	Türkiye'nin batı, güney ve doğusu
Colubridae	<i>Telescopus nigriceps</i>	Siyahbaşlı Kedigözlü Yılan	Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis civarı

DOĞANIN SESİ

Colubridae	<i>Zamenis hohenackeri</i>	Kafkas Yılanı	Anadolu'nun güneybatı, güney, doğu ve Orta Karadeniz civarı
Colubridae	<i>Zamenis longissimus</i>	Eskülap Yılanı	Karadeniz sahilkesimi ve Iğdır civarı
Colubridae	<i>Zamenis situla</i>	Ev Yılanı	Batı Anadolu
Elapidae	<i>Walterinnesia morgani</i>	Çöl Kobrası	Güneydoğu Anadolu Urfa civarı
Viperidae	<i>Daboia palaestinae</i>	Filistin Engereği	Hatay civarı
Viperidae	<i>Macrovipera lebetinus</i>	Koca Engerek	Antalya civarından itibaren Doğu Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu
Viperidae	<i>Montivipera wagneri</i> [E]	Vagner Engereği	Doğu Anadolu Kars, siirt, Erzurum, Erzincan civarı
Viperidae	<i>Montivipera xanthina</i>	Şeritli Engerek	Türkiye'nin batı, güney ve orta kesimleri
Viperidae	<i>Montivipera bulgardaghica</i> [E]	Bolkar Dağı Engereği	Doğu Akdeniz, Doğu Anadolu (Anadolu Diagoneli)
Viperidae	<i>Montivipera raddei</i>	Ağrı Engereği	Kars, Ağrı, Iğdır, Van ve Hakkari civarı
Viperidae	<i>Vipera anatolica</i> [E]	Anadolu Engereği	Antalya civarı
Viperidae	<i>Vipera kaznakovi</i>	Kafkas Engereği	Artvin, Rize civarı
Viperidae	<i>Vipera berus</i>	Bayağı Engerek	Batı ve Doğu Karadeniz
Viperidae	<i>Vipera darevskii</i>	Darevski Engereği	Kars, Artvin civarı
Viperidae	<i>Vipera sakoï</i> [E]*	Çayır Engereği	Bayburt, Gümüşhane civarı
Viperidae	<i>Vipera pontica</i> [E]*	Çoruh Engereği	Artvin civarı
Viperidae	<i>Vipera eriwanensis</i> *	Küçük Engerek	Erzurum, Kars ve Artvin civarı
Viperidae	<i>Vipera ammodytes</i>	Boynuzlu Engerek	Türkiye'nin kuzeyi

DOĞANIN SESİ

Yılan ve yılan motifinin içerdiği anlamlar

Yılan motifi sadece yurdumuzda değil dünyada da tıp bilimini temsil etmekle birlikte eczacılık, veterinerlik, diş hekimliği, sağlık bakanlığı, ilaç firmaları, toksikoloji ve toksinoloji ile ilgili laboratuvar, uluslararası topluluklar ve kitaplarda kullanılmaktadır. Yılan sağlığın yanı sıra bereket, gençlik, mutluluk, uğur, yenilenme, sonsuzluk ve ölümsüzlüğün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hatta sağlıklı bir yılanın yılda 2-3 kez değiştirdiği *ecdysis* denilen gömlek değiştirme olayı gerçekte de yıpranan derinin yenilenmesi ve büyümeye olanak sağlamak amacıyla gerçekleştirilir. Bazı kabuklu omurgasız hayvanlarda da vücudun büyümesine olanak sağlayan deri/kabuk değiştirme olayı görülmektedir (Yöndemli, 2006)

Türk Kültüründe Yılan

Türk şamanizminde yılan “Kara Yılan” olarak anılmaktadır. Bunun da nedeni kara rengin yeri ve yeraltı tanrısı/ilahı Erlik’i simgelemesidir. Bazı şaman dualarında Erlik’in kara yılandan bir kamçısı olduğu belirtilmektedir. Kara yılan aynı zamanda ölümün ve kötülüğün bir sembolü olarak kabul edilebilmektedir. Yılan şamanist törenlerde bir sembol olmuştur. Tunguz şamanları ayinlerinde sürüngenlerin hareketlerini taklit etmişlerdir. Şamanlarda yılan ile ilgili nesnelere elbise ve başlıklarda yer almıştır. Bu elbiselerdeki yılan sembolleri genellikle kötülüğü temsil eden bir ruh olarak kabul edilse de bazen şamanın kendisini veya din adamının yardımcı ruhunu temsil etmektedir. Tunguzlarda ve Altay Türklerinde yılanı simgeleyen kurdeleler şaman elbiselerinde yer almıştır. Altay Türklerinde dört ayaklı, çatal kuyruklu, ağzı açık olarak betimlenen “Yutpa” adlı yılan yeraltı canavarını temsil etmektedir. Eski şamanist topluluklarda yılan yaygın olarak yeraltı dünyasının ve kötülüğün sembolü olarak kabul edilmiştir (Yöndemli, 2006).

Yılan, Türk mitolojisinin yanısıra halk anlatımlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Halk anlatıları, ait olduğu toplumun bütün özelliklerini, duygu ve düşüncelerini yansıtan zengin hazinelerdir. Bu hazinenin kökleri, çok eski zamanlarda oluşmuş inançlara dayanır. Bu inançlar, halk hafızasında yaşayarak, halk anlatıları içinde günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak bu halk anlatıları içinde yer alan mitolojik unsurların bazıları açık bir şekilde ifade edilirken bazıları da simgeler şeklinde ifade edilmiştir. Halk anlatımları içerisinde pek çok mitolojik öğenin bulunduğu metinlerden biri de hiç şüphesiz masallardır (Bakırcı, 2015: 184). Özellikle Türk dünyası masal metinlerinden pek çoğunda yılan motif olarak kullanılmıştır (Bakırcı, 2010: 418). Genel olarak şeytani varlıklar arasında yer alan yılan, masallarda hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla ortaya çıkar. Padişah olanların yanı sıra hazineleri koruyanlar da vardır. Masallarda yılan, hem yeryüzünde hem de yeraltında rastlanmaktadır (Bakırcı, 2014: 45). Zümrüdü Anka masalında yılan genellikle yer altında dünyasında olduğu görülmektedir. Masalda büyük bir yılanın her yıl gelip yuvadan Zümrüt Anka kuşunun yavrularını yer. Söz konusu masalın kahramanı, Zümrüt Anka kuşunun yavrularını yemek için ağaca çıkan yılanı görür. Şehzade hemen hançerini çeker ve yılanı öldürüp yere uzatır. Böylece Zümrüdü Anka kuşunun yavruları yılandan kurtarılmış olur (Bakırcı, 2014: 45; Bakırcı, 2015: 200).

İki yöne veya prensibe karşılık gelen çift yılan (evren, ejder) Uygur sanatında sık görülmektedir. M.Ö. 7. ila 5. Yüzyılda Asya göçebe sanatında çift yılan motifi yaygın halde kullanılmaktadır. Türklerde çift evren motifi hem mezar taşlarında hem de mühür, arma vb gibi özel işaretlerde kullanılmıştır. Hatta top, taht süsü, bayrak ve tuğların üzerinde de yer almıştır. Türk sanatında yer alan bazı yılanlar da balık veya yılan vücudu ile pars ve aslan gibi hayvanların baş ve vücutlarından yapılmıştır. Böyle yılan şekillerine

DOĞANIN SESİ

örnek olarak Altın Yiş’de bir mezarda bulunan kamçı sapının üzerindeki yılanın arka ayakları bir Pars’inkine benzemektedir. Macaristan Romanya sınırında bulunan bazı Türkçe yazılı kapların birinde pars veya aslan başlı yılan şekli kullanılmıştır.

Kültür ve sanat tarihi bakımından dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yılan konusu çok işlenmiştir. Kendisini yenileyebildiğinden yılan ölümsüz kabul edilmektedir. Yılan doğurganlık, ilim (kehanet) ve ölümsüzlük dağıtmanın sembolü olmuştur. Gılgamış destanında yılan tarafından Tanrı’nın insana bağısladığı ölümsüzlüğün çalınması gibi bir çok efsanede yılan yer almıştır. Orhun Abideleri’nde de birbirine sarılmış Çift Yılan (Ejder) motifi bulunmaktadır. Kara Yılan Uygurlarda kuzey sembolü olarak kullanılmıştır. Ejder (Yılan) ile mücadele islamdan önceki Türk sanatına nazaran islamdan sonraki Türk sanatında yoğun bir şekilde görülmüştür. İslamdan önceki Türk sanatında yılan uğurlu bir hayvan sayılmaktadır.

Türk Atasözlerinde Yılan

Atasözleri yüzyıllar boyunca geniş halk topluluklarının yaşadıkları deneyimler ve bunlara dayanan düşünceler sonucunda söylenen sözlerdir. Bir milletin ortak düşünce ve tutumunun bir yansımasıdır. Atasözleri yol göstericidirler. Bir atasözüne dayandırılan bir tavrın doğruluğu veya yanlışlığı toplumda kabul görür. Ama ne yazık ki aşağıda da sıralandığı gibi Türk Atasözleri’nde yılan için genellikle olumsuz sözler söylenmiştir.

Yılan bazı atasözlerinde azgın düşmanı, “Acı (kötü) söz insanı (adamı) dininden çıkarır (tatlı söz yılanı ininden çıkarır), (Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır), Kötü söz bir kimseyi çileden çıkarır, kötü davranışlara sürükler. Tatlı dil, azgın düşmanı bile yola getirir” (Aksoy, 1988), bazen haksız durumdaki bir insanı; “Ana yılan, sözü yalan, karı çiçek, sözü gerçek. Eşini çok seven ve anasıyla eşi arasındaki geçimsizliklerde anasını haksız bulan oğulun yargıları” (Aksoy, 1988), bazen zararlı bir kişiyi; “Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. 1) Birçok kişi kendilerine kötülüğü dokunmayan zararlı birisinin bu durumuyla yaşayıp gitmesini hoş görür, 2) Zararlı olduğu bilinen ama kimseye kötülüğü dokunmayan kişiye ilişilmemelidir” (Aksoy, 1988), bazen tehlikeli bir canlıyı; “Denize düşen yılanı sarılır. Çok büyük bir tehlike içinde bulunan kişi, kendisine yardım etme olanağı bulunmayan, dahası tehlikeli olan şeylerden bile yardım umar” (Aksoy, 1988), “El eliyle yılan tutulur (El eliyle yılan tut, onu da yalan tut)” 1) Önemli bir çalışma isteyen iş, başkasına ısmarlanmakla yapılamaz. Kişi kendi işini kendisi yapmalıdır. Başkasının eliyle ancak yılan tutulur, 2) Bir kimse, başkasına yaptıracığı işin tehlikesine ve güçlülüğüne bakmaz, sonuç almak ister” (Aksoy, 1988), bazen dürtüsellik gibi bir davranış bozukluğunu; “Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çiyen.” Sonunu düşünmeden zarar görmesi olasılığı bulunan davranışlarda bulunma” (Aksoy, 1988). bazen davranış bozukluğuna; “Yılan kendi eğriliğine bakmaz da devenin boynu eğri der” Kınanacak bir durumu olan kimse, kendi kusuruna bakmaz da başkasındaki benzer durumu kınar” (Aksoy, 1988), “Yılan ne kadar eğri gitse deliğine doğru girer” yabancılarla ilişkisinde dürüst davranmayan kişi yakınlarına karşı doğruluktan ayrılmaz” (Aksoy, 1988), bazen aşılması güç engelleri; “Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar.” Ülküsünü gerçekleştirmesi mukadder olmayan kişinin karşısına, hatır ve hayale gelmeyen ve yenilemeyen engeller çıkar” (Aksoy, 1988), bazen rahatsızlık etmeni; “Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur. Sevda ateşi sevgilileri önce kaynaştırır, bir süre sonra söner. Öyle ki başta en büyük mutluluk kaynağı

DOĞANIN SESİ

sayılırken, sonra en büyük rahatsızlık etkeni olur” (Aksoy, 1988), bazen acı, düşmanlık ve saldırgan durumu; “*Su içene yılan bile dokunmaz. Su içen kimseye dokunulmamalıdır; düşman olsa bile*” (Aksoy, 1988), “*Uyuyan yılanın kuyruğuna basma. İlişmezseniz size zararı dokunmayacak olan kişiyi saldırgan duruma getirecek davranışlarda bulunmayınız*” (Aksoy, 1988), *Yılanın başı küçükken ezilir*” Büyüyeceği belli olan her tehlike daha başta önlenmeli; düşman güçlenip büyük zarar verecek duruma gelmeden ezilmelidir” (Aksoy, 1988), “*Yılana yumuşak diye el sunma*” Kişi yumuşak huylu görülen herkese aldanmamalı; zararsız sanılan her şeye yanaşmamalı, tehlikeli bir durumla karşılaşabileceğini düşünmelidir” (Aksoy, 1988) “*Yılan sokan uyumuş, aç kalan uyumamış*” Aç kalan, yılan sokandan daha çok acı çeker” (Aksoy, 1988), bazen kötülük unsuru; “*Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter*” Başkalarına kötülük yapmak isteyenler, karşılarında hep hoşlanmadıkları şeyleri bulurlar” (Aksoy, 1988) gibi olumsuzluk ifade eden durumlar için örnek olarak söylenmiş atasözlerine konu olmuştur.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Yılanın geleneksel olarak kullanımında, gömleğinin beslenmede bir vitamin kaynağı olarak kullanılması yanında özellikle deri hastalıklarında (egzama, kıl döküntüsü gibi) kullanılması, yılan gömleğinin eczacılıkta kullanılan tekniklerle ayrıntılı olarak araştırılması gerektiğini akla getirmektedir. Çünkü önceden de bahsedildiği gibi sağlıklı bir yılan yılda 2-3 kez gömlek değiştirmektedir. Bu gömlek değiştirme sırasında yılan derisinden bir hormon salgılamakta ve bu hormon en dıştaki ölü tabakanın (*Stratum corneum*) yumuşak kalmasını sağlamakta böylece de gömleğin bir bütün halinde vücuttan ayrılması mümkün olmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra gömlek kurumaktadır. Bu nedenle aslında gömlek kuru dahi olsa bu salgının kalıntılarının etkisi araştırmaya muhtaçtır.

Diğer yandan Türk Atasözlerinde neredeyse hiç olumlu bir durum için kullanılmayan yılan, aslında Türklerin İslam’ı kabulünden önce Orta Asya Türk boyları arasında iyi özellikler taşıyan bir canlı olarak kabul edilmiştir. Ancak İslam-Arap inancı etkisiyle, kendisinden nefret edilen, korkunç ve zararlı bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Türklerin Malazgirt zaferinden sonra Anadolu’ya yerleşmesinden sonra kötü anlam ifade eden ejderha veya yılan motifleri tekrar eski iyi kimliğine kavuşmuştur (Yöndemli, 2004).

Türk kültüründe aslında iyi anlam ifade eden ve doğada insan ile hiçbir ortak besini bulunmayan, aksine beslenme tarzı gereği tarım zararlısı olan birçok böceğin ve farenin aşırı çoğalmasını önleyen yılanlar hakkındaki bu kötü ön yargıların kırılması için insanlara iyi tanıtılması gerekmektedir.

TEŞEKKÜRLER

Çalışmada kullanılan yılanlarla ilgili geleneksel bilgi, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı I. Bölge Müdürlüğü Kırklareli İl Şube Müdürlüğü tarafından ihale edilen ve Turunç Peyzaj tarafından yürütülen “Kırklareli İlinde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Belirlenmesi Projesi” kapsamında elde edilmiştir. Desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

DOĞANIN SESİ

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ö. A. (1988). "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü", (Cilt-I). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Arıkan, H., Akçiçek, E. (2013). "Zehirli ve Tehlikeli Hayvanlar". İzmir: Seta Matbaa Ofset ve Dijital Baskı Hizmetleri.
- Bakırcı, N. (2010). "Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İmnceleme". Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bakırcı, N. (2014). "Eflâtun Cem Güney'in "Masallar" Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar". *Türük Dergisi*, 2.4, 38-52.
- Bakırcı, N. (2015). "Ignacz Kunos'un Derlediği Masal Metinlerinde Yer Alan Mitolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme". *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 6.20, 183-210.
- Baran, İ. (1986). "Bibliographie der Amphibien und Reptilien der Türkei", "In. Kasperek M (ed.), Zoolische Bibliographie der Türkei". *Heidelberg*, 79-118.
- Baran, İ. (1976). "Türkiye Yılanlarının Taksonomik Revizyonu ve Coğrafi Dağılımları". Ankara, TÜBİTAK Yayınları No. 309, 1-177.
- Baran, İ., İlğaz, Ç., Avcı, A., Kumlutaş, Y., Olgun, K. (2012). „Sürüngenlerin İnsan ve Çevre ile İlişkileri“, Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri. Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 47-52.
- Baran, İ., Atatür, M.K. (1998). "Türkiye Herpetofaunası (Kurbağa ve Sürüngenler)". Ankara, Çevre Bakanlığı yayınları.
- Baçoğlu, M., İ. Baran (1980). "Türkiye Sürüngenleri: Kısım II. Yılanlar". İzmir, Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No 81.
- Karataş A., Filiz H., Erciyas-Yavuz K., Özeren S.C., Tok C.V. (2021). "The Vertebrate Biodiversity of Turkey". In: Öztürk M., Altay V., Efe R. (eds) Biodiversity, Conservation and Sustainability in Asia. Cham, Springer, 175-274.
- Karataş, A. (Ed. Bilgin, Ö.) (2022). "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hayvan Figürü Antalya Yörük Türkmen Kitabı". İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 105-117.
- Kırklareli İlinde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Belirlenmesi Projesi: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı I. Bölge Müdürlüğü Kırklareli Şube Müdürlüğü, 1-164.
- Uetz, P., Freed, P, Aguilar, R., Reyes, F., Kundera, J. & Hošek, J. (eds.) (2023). "The Reptile Database". <http://www.reptile-database.org>. (10.12.2023).
- Yaşar Ç, Çiçek K, Mulder J, Tok C V, (2021). "The distribution and biogeography of Amphibians and Reptiles in Turkey". *North Western Journal of Zoology*, 17.2: 232-275.
- Yolcu, M. A., Aça, M. (2019). "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor". *Folklor/Edebiyat*, 25:100, 861-871.
- Yöndemli, F. (2004). "Tarih Öncesinden Günümüze Yılan". Ankara, Piramit Yayıncılık.
- Yöndemli, F. (2006). "Hayat Ağacı Ejder,Yılan". İstanbul, Nüve Kültür Merkezi Yayınları.